

- характеристик человека: Автореф. дис. ...канд. психол. наук / А.И.Винокуров. – СПб., 1996. – 24 с.
2. Вікова та педагогічна психологія. Навчальний посібник. 2-ге видання / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін:– К.: Каравела, 2008. – 400 с.
 3. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е.П.Ильин. – СПб.: Питер, 2002. – 544 с.
 4. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И.Ожегов. – М.: Оникс, 2008. – 736 с.
 5. Петяйкин И.П. Проявление смелости и решительности спортивными гимнастами // Психофизиологические особенности спортивной деятельности. – Л., 1975. – С.127-130.
 6. Предрасположенность к несчастным случаям (по материалам зарубежной печати) // Наука и жизнь. – 1966. – №6 – С.81.
 7. Heim H. Individuelle Risicobereitschaft und Unfallung. Bundesinstitut fur Arbeitsschutz. – Coblenz, 1971. – 78 s.
 8. Скрябин Н.Д. Возрастные особенности проявления смелости // Спортивная и возрастная психофизиология / Н.Д.Скрябин. – Л., 1974. – С. 98-109.

The comparative research of propensity to risk of exceptional children who are studing in lyceum at DonNU with their contemporaries is presented in the work. It is established that exceptional girls have authentically higher indicators of propensity to risk than young men.

Keywords: risk, propensity to risk, endowments, a gender.

Отримано: 20.07.2010

УДК 376.1-056.264:159.959.952-053.5

О.Б. Белова

Особливості розвитку уваги та пам'яті у дітей молодшого шкільного віку з нормальним та порушеним мовленням

Стаття розкриває особливості розвитку процесів уваги та пам'яті у молодших школярів з нормальним та порушеним мовленням. Вплив різноманітних функцій уваги на розвиток пізнавальної діяльності учнів.

Ключові слова: увага, пам'ять, процеси пам'яті, процеси уваги,

загальний недорозвиток мовлення, нерізко виражений недорозвиток мовлення, фонетичний недорозвиток мовлення, фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення.

Стаття розкриває особенности розвитку процессов внимания та памяти у младших школьников с нормальною и нарушеною речью. Влияние различных функций внимания на развитие познавательной деятельности учеников.

Ключевые слова: внимание, память, процессы памяти, процессы внимания, общее недоразвитие речи, не резко выраженное недоразвитие речи, фонетическое недоразвитие речи, фонетико-фонематическое недоразвитие речи.

У наш час у структурі пізнавальної сфери дитини прийнято виділяти психічні процеси, які забезпечують всебічне формування її особистості, які умовно можна поділити на три групи: пізнавальні, емоційні, вольові.

Для повноцінного розвитку пізнавальної діяльності дитини необхідна злагоджена, взаємопов'язана між собою робота всіх психічних процесів, а саме: сприймання відчуттів, увага, пам'ять, уява, мислення, мовлення.

Зацікавленість багатьох науковців (О.С. Вудворс, С.Л. Рубінштейн, А.Р. Лурія, Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, Н.А. Берштейн та ін.), з різних наукових сфер, до проблеми *процесу уваги*, була та залишається дуже великою. Дотепер немає єдиної точки зору у теоретичному осмисленні даного поняття. Увага трактувалась як вибіркове протікання процесу прийому та переробки інформації (О.С. Вудворс); як фактор селективності протікання всіх пізнавальних процесів (С.Л. Рубінштейн); виділені форми реалізації даного психічного процесу (А.Р. Лурія): сенсорна, рухова, емоційна, інтелектуальна; окремо розглянуто два рівні уваги: недовільний (з яким дитина народжується) та довільний (де йде процес формування, під впливом інших психічних функцій, соціуму та тісний зв'язок з мовленнєвою системою людини) (Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін).

Відомий нейропсихолог Е.Д. Хомська, описуючи процес *уваги*, зауважує, що не можна дану когнітивну функцію розглядати у якості самостійного психічного процесу, оскільки увага забезпечує лише динамічне протікання різних психічних діяльностей [6].

А.Р. Лурія завдяки науковим дослідженням, надаючи увазі певне поняття – фактор, що сприяє селективності протікання будь-яких психічних процесів (пізнавальних та афективно-вольових), поділяє його за різними формами:

- сенсорна увага (зорова, слухова, тактильна та ін.);
- рухова увага (залучення моторних процесів, їх свідомість та

регуляція);

- емоціональна увага (тісно пов'язана з процесами пам'яті, реакція на яскравий емоціональний окрас);
- інтелектуальна увага (залучення мисленнєвої операції та інтелектуальної діяльності).

Л.С. Виготський виділяє два самостійних рівні уваги: первинний (мимовільний) з яким дитина народжується та вторинний (довільний), який формується впродовж становлення всіх психічних функцій, та являється соціально опосередкованим типом уваги.

У своїх працях про "розумові дії" науковці (П.Я. Гальперін, Н.А. Бернштейн та ін.), вивчаючи формування довільної уваги у дитини та механізми регуляції довільних рухів і дій, зазначають, що процес уваги тісно пов'язаний з мовними стимулами або з її мовною системою [6].

Вивчаючи природу уваги, необхідно зазначити, що вона породжується у процесі взаємодії людини з зовнішнім світом, при цьому складаються співвідношення мозкових процесів, що лежать в основі вибіркового характеру її психічної діяльності (Г.С. Костюк).

Відповідні предмети та явища зовнішнього світу людини діють на її мозок, викликаючи "приспосувальні рухові реакції" (І.М. Сеченов), або орієнтувальні рефлекси (І.П. Павлов). Спочатку дані рефлекси викликаються сильними подразниками (яскравим світлом, різкими звуками, тощо). У процесі розвитку, для виникнення рефлекторного стимулу вже не потрібні домінуючі сигнали, достатніми будуть і слабкі подразнення, які для людини матимуть сигнальне значення. Рефлекторні орієнтування тісно взаємопов'язані з аналізаторними системами, які у своєї активації викликають певні сигнали, що були пов'язані з тим чи іншим предметом або явищем. Завдяки цьому процесу, починає змінюватись перебіг мозкових процесів у корі великих півкуль, утворюється осередок оптимального збудження, пов'язаного з даним подразником, що викликає гальмування в суміжних ділянках кори головного мозку. І.П. Павлов зазначає, що процес збудження в одному місці мозку в більшій або в меншій мірі індукує гальмівний стан в інших його ділянках. Завдяки цьому імпульси, що доходять до осередку оптимального збудження, відображаються людиною, а ті імпульси, які потрапляють у зону гальмування, не помічаються [3].

Підтримуючи думку осередку оптимального збудження, А.А. Ухтомський запропонував визначати домінанту уваги, при якій осередок домінантного збудження підпорядковує собі всі побічні імпульси, що доходять до головного мозку. Це проявляється у більшій концентрації уваги на конкретній виконуючій дії. Якщо є побічні дії зі

сторони, наприклад, при читанні книжки – шум, музика, стук, то даний негатив може ще більше посилювати зосередженість уваги на читанні.

Відповідно, осередок оптимального, або домінантного збудження залежить від потреб організму, від слідів минулих вражень та наявних у людини систем тимчасових нервових зв'язків.

Отже, *увага* – психофізична функція, яка забезпечує процеси виховання та навчання. Увага підвищує рівень активації кори великих півкуль, її формують різні структури головного мозку, до яких відноситься: генералізована активація кори великих півкуль (ретиккулярна формація середнього мозку), яка визиває процес недовільної уваги; локальна активація (лімбічна система та вищий кірковий центр регуляції та контролю – лобової області), яка здійснює довільну увагу.

Також, існує тісний зв'язок уваги з іншими психічними процесами, наприклад, увага, активізуючи визначені області кори великих півкуль оптимізує сприйняття (створює умови для включення) та сама здійснюється на основі аналізу та обробки всієї інформації, яка поступає у головний мозок людини.

Порушення уваги пов'язують з пошкодженням відповідних структур мозку, що призводить до ослаблення уваги, зменшення її об'єму, порушення концентрації та ін. Е.Д. Хомська описує два типи порушення уваги: *модально – специфічне*, яке проявляється тільки в одній сфері (по відношенню стимулів модальності) і характеризується ігноруванням тих чи інших стимулів. Але це не має ніякого відношення до порушення як гностичних (сприйняття), так і інтелектуальних функцій. Вона виділяє зорову, слухову, тактильну, рухову неувагу, їх порушення виникає у результаті пошкодження певних ділянок кори головного мозку, які відповідають за аналізаторну діяльність людини. *Модально – неспецифічне* порушення уваги розповсюджується на всі форми та рівні уваги. Хворий не може зосередитись на стимулах різної модальності (зорової, слухової, рухової та ін.).

Увага молодших школярів є не завжди стійкою. Діти, будучи емоційно збудливими, що пов'язано з віковими особливостями вищої нервової діяльності, ще не можуть повноцінно зосереджуватись на головному, відокремлювати істотне від другорядного в оповіданні, у реченні, картині. Г.О. Люблінська виділяє причини неуважності дітей, які заважають їх навчальному процесу: перевтома, порушення правильного дихання, недостатня розумова активність, неправильне виховання, негнучка увага для переключення.

Порушення мовленнєвої діяльності, відповідно, відбивається на процесі уваги у дітей з вадами мовлення (О.В. Трошин, Е.В. Жуліна, О.Н. Усанова, Ю.Ф. Гаркуш), що характеризується її нестійкістю, та

низьким рівнем довільної уваги (дітям важко виконувати завдання за словесними інструкціями), який порушує структуру діяльності, відмічається складність у плануванні своїх дій, також страждає аналіз і синтез інформації, що надходить, спостерігається велика кількість помилок при диференціації кольорів, форм, розташуванні фігур тощо [4].

У дітей із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ) (А.Я. Ястребова, Л.Ф. Спирина, Т.П. Бесонова, А.С. Винокур, Н.С. Жукова, О.М. Мастюкова, Т.Б. Філічова та інші.) спостерігається недостатня стійкість уваги, обмеженість у можливостях її розподілу, часто являються несформованими, або частково порушеними всі види контролю за діяльністю (*попереджувачий* – розкриває аналіз умови завдань, *поточний* – процес виконання завдань, *подальший* – за результатом). Розподіл уваги між мовленням та практичною діяльністю викликає у таких дітей відповідні труднощі при виконанні поставлених завдань.

Є.С. Алмазов відмічає, що діти з ринолалією мають розгалювану нестійку увагу, під час шкільних навчальних занять у них відмічається зниження працездатності і продуктивності [1].

У дітей із заїканням визначають знижену пізнавальну активність, у них спостерігається погана концентрація уваги (Р.Юрова, А. Кузьміна), вони гірше виконують ту діяльність, яка потребує високого рівня автоматизації (К.П. Беккер, А.В. Ястребова). У них знижений процес довільної уваги, що вказує на ступінь порушення власного мовномоторного компонента, оскільки відбувається тісний взаємозв'язок між ступенем порушення уваги та важкістю мовленевого порушення (В.А. Калягін, Е.М. Кулієв, М.І. Мерліс,) [2].

Науковці (О.Л. Жильцова, А.С. Винокур, Л.С. Волокова та ін.) у своїх дослідженнях розкривають, що діти з ФНМ, мають різну реакцію на мовленнєву недостатність, і тому психічний недорозвиток у них проявляється по-різному: в одних прослідковується пасивність, нестійка увага, що спричиняє відставання й інших психічних процесів (сприймання, пам'яті, мислення), а інші, працюючи над власними недоліками, намагаються розвиватися на рівні зі своїми однолітками.

Дослідження, проведені Г.А. Каше, Т.Б. Філічовою, Г.В. Чіркиною, свідчать, що у дітей ФНМ переважає швидке виснаження, відволікання, зниження рівня стійкості та переключення уваги, все це залежить від недостатньої рухливості основних нервових процесів у корі великих півкуль, та від індивідуальних відмінностей дітей: особливостей темпераменту, стилю виховання.

Р.І. Мартинова у своїх дослідженнях відмічає, що при відносно збереженій увазі, від критичності до свого мовлення, у деяких дітей –

дислаліків спостерігається втомлюваність, виснажливість і відвернення уваги, але в цілому ці діти оптимістично налаштовані на отримання позитивних результатів. У більшості дітей – дизартриків, збільшена втомлюваність при будь-якому розумовому навантаженні, що призводить до нестійкості уваги, відволікання та забування [4].

Відповідно, у дітей з ПМР, порівняно з їх ровесниками без мовних вад, значно знижені різні властивості уваги – розподіл, об'єм, концентрація, стійкість, переключення, що характеризується різною специфікою мовних розладів.

Запам'ятовування, збереження та довільне відтворення інформації представляє собою основні функції людської пам'яті. Її процеси вивчало чимало науковців (Л.С. Виготський, Ю. Грюнталь, А.Н. Леонтьєв, А.Р. Лурія, І.П. Зінченко, І.М. Сеченов, А.А. Смирнов, Л.В. Заков, С.С. Корсаков, В. Пенфілд, та ін) у різних сферах науки: психіатрії, психології, патопсихологічних, клінічних, психофізіологічних, нейропсихологічних та ін. дослідженнях.

Ю.Л. Трофімов виділяє чотири види теорій, які намагалися розкрити сутність процесу пам'яті:

- *психологічні теорії* (включають у себе теорії асоціонізму, біхевіоризму, гештальтизму, діяльності) розкривають асоціативний, цілісновідображувальний, діяльнісний напрям в основі психічних утворень при процесі запам'ятовування;
- *фізіологічні теорії* розглядають механізм пам'яті за вченням І.П. Павлова, про утворення тимчасових нервових зв'язків;
- *біохімічні теорії* показують механізми пам'яті на клітинному рівні;
- *хімічні теорії* розглядають механізми пам'яті як хімічні зміни в нервових клітинах під дією подразників.

Відповідно *пам'ять* являється основним "сейфом" для збереження отриманої інформації про подразник, дія якого була давно завершена. Вона є функцією відображення минулого досвіду, завдяки запам'ятовуванню, збереженню та відтворенню даних. Фізіологічною основою, закономірністю даного процесу, являється закономірність утворення тимчасових зв'язків [5].

У психології науковці (Л.О. Бадалян, Е.В.Жуліна, О.М. Леонтьєв, Г.О.Люблінська, А.О Смирнова, О.В. Трошин, М.М. Шардакова та ін.) виділяють види пам'яті, які об'єднуються за відповідними признаками: 1) за ведучим аналізатором (зорова, слухова, дотикова, нюхова, смакова); 2) за предметом, матеріалом діяльності (рухова, емоційна, образна, вербальна); 3) за тривалістю (короткочасна, довготривала, оперативна); 4) за формою психічної

активності (довільна, недовільна); 5) на фонетичному рівні виділяють пам'ять артикуляційну (основний артикуляційний рух) та перцептивну (еталони фонем, поєднання фонем зі складом).

У процесі розвитку дитина засвоює чотири види пам'яті – моторну (пам'ять-звичку), афектну, образну і вербальну. У дітей молодшого шкільного віку пам'ять розвивається нерівномірно (П.П. Блонський), словесна пам'ять починає функціонувати після 2 років і досягає свого розвитку у 7 – 8 річному віці. Міцність і швидкість запам'ятовування, поліпшуються з віком, але за даними Є Меймана здатність до заучування (Є. Мейман) з віком зростає, а міцність запам'ятовування спадає. Продуктивність пам'яті залежить від змісту запам'ятовуваного матеріалу, від характерної діяльності, від рівня опанування засобами та прийомами заучування та відтворення матеріалу (В.І. Самохвалова, А.І. Ліпкіна).

Дітям молодшого шкільного віку зручно користуватися змістовою пам'яттю, оскільки є можливість замінювати маловживані слова, пропускати деякі деталі, змінювати порядок викладу, доповнювати від себе власними міркуваннями, що говорить про осмислення, а не про заучування даного матеріалу. Продуктивніший вигляд, у процесі шкільного навчання, набуває довільна пам'ять, на яку впливає орієнтована установка учня (Т.Н. Бараліч, О.М. Леонт'єв, Г.О. Люблінська, Т.В. Розанов), але за дослідженнями А.А. Смирнова мимовільне запам'ятовування у період розумової діяльності є продуктивнішим, ніж довільне запам'ятовування у звичайних умовах.

В.А. Калягін, Т.С. Овчинникова у своїх працях визначають, що у дітей з порушеннями мовлення низька продуктивність запам'ятовування, особливо відносно довготривалої пам'яті, слабкий динамічний процес слухової короткочасної пам'яті, знижений процес опосередкованого смислового запам'ятовування, порівняно з їх однолітками без мовленневих вад (Л.С. Мучник, В.М. Смирнов, 1969). Для дітей із заїканням характерна дифузна недостатність короткострокової пам'яті, що виявляється як якісно, так і кількісно (Б.Д. Карвасарський), що пов'язано із станом у них уваги і мислення (способів обробки інформації).

Діти зі стертою дизартрією, за дослідженнями науковців (В.А. Калугін, Т.С. Овчинникова), характеризувалися загальною моторною незручністю, з низьким рівнем психомоторних навичок, зорово-просторових уявлень, що сприяє недостатньому розподілу уваги, частому відволіканню. Рухова пам'ять розвинена краще слухової, спостерігається загальна неорганізованість, з дітьми з нормальним мовленням.

Р.І. Мартинова відмічає, що пам'ять у дизартриків страждає порізному. Діти порівняно розумово відсталі та з затримкою

психічного розвитку важко запам'ятовують навчальний матеріал (вірші, тексти, букви, речення), всі дії виконують повільно, не доводять до логічного завершення.

Вивчаючи дітей з ринолалією, науковці відмічали, що у них недостатній орієнтир у навколишньому середовищі, що пояснюється ослабленою пам'яттю, увагою [1].

Досліджуючи дітей з ЗНМ (Т.І. Власенко, Л.С. Волкова, Г.С. Гуменна, Л.І. Белякова, Ю.Ф. Гаркуша, О.Н. Усанова, Є.Л. Фигередо та ін.) науковці стверджують, що об'єм зорової пам'яті у цих дітей практично не відрізняється від норми, але слухова пам'ять є заниженою, відмічається низький рівень продуктивного запам'ятовування та відтворення матеріалу, відносно збереження смислового та логічного запам'ятовування.

Л.С. Волкова відмічає, що у молодших школярів з ЗНМ, спостерігається зменшення обсягу пам'яті, швидке забування слідів, що виникли раніше, обмеження в утримання словесних подразників тощо. Особливо страждає вербальна пам'ять – довільна, опосередкована, що включає пам'ять на слова, фрази, цілісні тексти. При зоровому підкріпленні діти запам'ятовують матеріал легше, мовнорухова пам'ять виявляється більш розвиненою. Труднощі спостерігаються у відтворенні слів, що обмежують можливості довільного висловлювання дитини. Дослідження Т.Б. Філічової розкривають зниження активної спрямованості цих дітей у процесі пригадування сюжетної лінії, послідовності подій, недостатня активність спостережливості, діти ніби ковзають поглядом по малюнку, не помічаючи суттєвих деталей.

Л. Андрусишиною при дослідженні операційних аналогій було виявлено, що діти з ЗНМ за показниками наближалися до вікової норми, але у них виявлені механізми порушень – вади довготривалої пам'яті, процесів спрямованості та концентрації уваги, операційного мислення (аналізу, переносу, узагальнення), саморегуляції.

Науковці (О.Л. Жильцова, А.С. Вінокур, Л.С. Волокова та ін.) у своїх дослідженнях доводять, що у дітей з фонетичним недорозвитком мовлення (ФНМ), може спостерігатися легка пасивність, нестійка увага, загальмоване сприймання, що призводить до ослабленого процесу запам'ятовування, але цей недорозвиток відноситься не до всіх молодших школярів.

Т.І. Власенко описав низький рівень продуктивного запам'ятовування дітьми з дизартрією серій геометричних фігур, що означає порушення сприйняття форми, та слабкість просторових уявлень. Діти часто забувають складні інструкції, пропускають їх елементи, міняють послідовність дій [4].

Отже, порушення процесів і різних видів пам'яті у дітей з вадами мовлення мають тісну залежність від сформованості у них мовленнєвих навичок та пізнавальних функцій.

Список використаних джерел

1. Алмазова Е.С. Логопедическая работа по восстановлению голоса у детей /Е.С.Алмазова. – М.: Просвещение, 1973. – 151с.
2. Калягин В. А. Психология лиц с нарушениями речи / В.А.Калягин, Т.С.Овчинникова. – СПб.: КАРО, 2007. – 544 с.
3. Костюк Г.С. Психологія. – К.: Радянська школа, 1968. – 572с.
4. Логопсихология / О.В. Трошин, Е.В. Жулина: Учебное пособие.-М.:Сфера, 2005. – 256 с.
5. Психопатология детского возраста / А.И. Селецкий. – К.: Вышш. шк.; Главное издательство, 1987. – 296 с.
6. Хомская Е.Д. Нейропсихология: 4-е изд / Е.Д.Хомская. – СПб.: Питер, 2005. – 496 с.

The article exposes the features of development of processes of attention of memory at junior schoolboys with the normal and broken broadcasting. Influence of the varied functions of attention on development of cognitive activity of students.

Keywords: attention, memory, processes of memory, processes of attention, common escalation of broadcasting, not sharply expressed escalation of broadcasting, phonetic escalation of broadcasting, phonetic -phoneme escalation of broadcasting.

Отримано: 17.08.2010

УДК 159.942 – 053.6

Н.І. Бігун

Особливості організації психологічних заходів з профілактики та подолання депресивних розладів у підлітків

Стаття присвячена проблемі психогенних депресивних розладів у підлітків. У статті представлено рекомендації, адресовані психологам закладів освіти, соціальним педагогам, вчителям, батькам. Визначено